

GÜNEY KAFKASLARDA ÇÖZÜMÜN/BARIŞIN ÖNÜNDEKİ ZORLUKLAR/ENGELLER

Ancak askeri başarı topraksal anlaşmazlıkların bir kısmını çözmüş, çatışmanın daha derininde yatan meseleler bütünüyle hallolmamıştır. Karşılıklı derin güven bunalımı, savaşın insani maliyeti, savaş esirlerinin varlığı gibi konular kalıcı bir barışa ulaşmayı zorlaştıran etkiler doğurmaktadır.

Dr. Bilgehan Öztürk

Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Ankara, Türkiye

Güney Kafkaslar uzun yıllar jeopolitik gerilimlerin merkezinde yer almış, Karabağ işgali üzerinden Azerbaycan-Ermenistan çatışması ise eski Sovyet coğrafyasındaki en uzun soluklu ve yıkıcı krizlerden biri olmuştur. Karmaşık tarihi mağduriyetler, etnik mücadeleler ve karşıt toprak iddialarıyla bu çatışma iki ülkenin de siyasi, ekonomik ve sosyal yapılarını şekillendirmiştir. Ateşkes ve belirli aralıklarla yürüyen müzakerelere rağmen halen kalıcı bir barış tesis edilemediği için bölgenin istikrara kavuştuğunu söylemek zordur. 2020 ve 2023 yıllarında, Karabağ'ın özgürleştirilmesiyle çatışmanın tarafları arasındaki güç dengesinde büyük bir değişim yaşanmış, Azerbaycan işgal altındaki topraklarını geri kazanmıştır. Ancak askeri başarı topraksal anlaşmazlıkların bir kısmını çözmüş, çatışmanın daha derininde yatan meseleler bütünüyle hallolmamıştır. Karşılıklı derin güven bunalımı, savaşın insani maliyeti, savaş esirlerinin varlığı gibi konular kalıcı bir barışa ulaşmayı zorlaştıran etkiler doğurmaktadır. Dahası, İran, Rusya, Fransa, Hindistan ve ABD gibi aktörler başta olmak üzere kendi ulusal çıkarları temelinde çatışmaya ve barış sürecine müdahil olan dış aktörler süreci çok daha karmaşık hale getirmektedir. Azerbaycan ile Ermenistan'ın ayrıışan stratejik ve jeopolitik ittifakları sürecin gidişatı üzerinde etkili olmakta, Azerbaycan Rusya ile yakın ilişkilerini muhafaza ederken Ermenistan giderek daha fazla oranda Batıya yaklaşmaya çalışmaktadır. Bu karmaşık jeopolitik çevre de barışı ulaşılması zor bir hedefe dönüştürmektedir.

Bu çalışma, Karabağ'ın özgürleştirilmesinden sonra oluşan tablodaki siyasi, sosyal ve stratejik engellere odaklanmak suretiyle taraflar arasında kalıcı bir barışın tesisi önündeki çok yönlü meydan okumaları tespit etmeyi hedeflemektedir.

Güven Bunalımı

Taraflar arasındaki güven eksikliği -özellikle de resmi düzeyde- Azerbaycan ve Ermenistan arasında barışın sağlanmasının önündeki en temel engellerden biridir. Barışın sağlanması, ilgili tarafların zor – genellikle siyasi olarak maliyetli – kararlar almasını ve politikacılar ile halklar tarafından duygusal olarak zor kabul edilecek gerçeklerle yüzleşilmesini gerektirir. Ancak Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki muhtemel barış süreci söz konusu olduğunda, 'zor kararların alınacağı' ileri aşamadan şu anda oldukça uzak bulunduğu söylenebilir. Şu anki aşama, mütevazı güven artırıcı adımlardan oluşmaktadır – sınırın bazı bölümlerinin belirlenmesi,¹ sınır köylerinin iadesi² gibi – ki bu adımlar, prensipte, sükunetin korunması ve pekiştirilmesi ile barış sürecinin daha ileri aşamalarına ulaşılmasının yolunu döşemektedir. Bu aşamada, iki başkent arasında derin bir güven eksikliği gözlemlenmektedir; bu durum, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in Erivan'ı barış konusunda samimi olmamakla ve aynı zamanda geniş

çaplı bir silahlanma gerçekleştirmekle suçladığı son açıklamalarıyla vurgulanmıştır.³

Bakü ile Erivan arasındaki güven eksikliği çeşitli şekillerde kendini göstermektedir. Ermenistan'ın mevcut Başbakanı Paşinyan'ın Azerbaycan ile muhtemel bir barışa yönelik yaklaşımı, önceki Ermeni liderlerden çok daha olumlu ve yapıcı görünse de, Paşinyan'ın bu yaklaşımı, Bakü'de birçok kişi için şüphe ve güvensizliğin kaynağıdır. Paşinyan'ın Ermeni lideri olarak sergilediği kendine özgü üslup, hoş karşılanan barışçıl jestler olarak değerlendirilmek yerine, Bakü'de şüpheleri körüklemekte; bu üslup, Bakü tarafından Paşinyan'ın 'devlet adamlığı,' dürüstlüğü ve tutarlılığının eksikliği olarak yorumlanmaktadır. Paşinyan'a bu şekilde bakanlar, onu aşırı tutarsızlıklar gösteren ve uç noktalarda gezinebilen bir figür olarak görmektedirler. Paşinyan'ın Karabağ Savaşı öncesinde Karabağ'daki Ermeni ayrılıkçılarla olan 'halayı'⁴ bu duruma örnektir. Paşinyan'ın 'güvenilirliği' konusunda şüphelerini dile getirenler, savaş sonrası güvercin yaklaşımına rağmen, savaş öncesinde Ermeni ayrılıkçılarla olan hevesli ve neşeli ilişkisi nedeniyle onu güvenilmez bir muhatap olarak görmektedirler; çünkü yaptığı şey, kendisinden çok daha şahin ve Rusya yanlısı seleflerinin bile yapmadığı bir şeydir. Paşinyan'ın bu 'sorunlu' niteliği, Bakü'nün gözünde Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir barış düzenlemesinin geleceği konusunda endişe ve korkuları beslemektedir. Bakü için Paşinyan kolayca geri adım atabilir ve selefleri gibi Erivan'ın Moskova ile olan 'geleneksel' ittifakına geri dönebilir, bu da Moskova'nın desteğiyle Erivan'ın Azerbaycan'a karşı yeniden saldırganlaşmasına yol açabilir. Elbette bu risk, sadece Paşinyan'ın 'öngörülemez' tarzından kaynaklanmamakta, aynı zamanda Moskova ile Erivan arasındaki daha uzun vadeli ve yapısal süreklilikler ve ilişkilerden de kaynaklanmaktadır. Paşinyan döneminde Ermenistan'ın Moskova'ya karşı en fazla karşıt tutumu sergilediği bir dönemde bile Rusya'ya yaptırımlardan kaçınmasına yardımcı olması, Moskova ile Erivan arasındaki yapısal bağların kanıtıdır ve dolayısıyla Bakü'nün aleyhine olacak şekilde yeniden hizalanma riskini taşımaktadır.

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmanın aktif/kinetik savaş aşaması çok yakın bir geçmişte yaşanmıştır. Hayatını kaybedenlerin her iki taraftaki etkisi ve yaralıların toplumlardaki kalıcı etkisi hâlâ taze ve canlıdır. Savaş esirleri hâlâ her iki tarafta da bulunmaktadır ve bu da çok yakın ve taze bir çatışmanın güçlü bir hatırlatıcısı olarak işlev görmektedir.

Ancak, Paşinyan'ın Ermenistan'ın stratejik yönelimini Moskova'dan uzaklaştırarak Brüksel ve Washington'a doğru değiştirdiğini iddia etmek de yanlış olmayacaktır. Bu değişim, Ermenistan'ın Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) çerçevesindeki Rusya'nın ülkedeki ağır askeri varlığını ve kurumsal bağlarını korumasına rağmen gerçekleşmektedir.

Çatışmanın/Husumetin Tazeliği/Sıcaklığı

Çatışmanın duygusal boyutu, özellikle her iki tarafın halkları açısından, barış sürecinde bir engel olmasa bile önemli bir zorluk oluşturmaktadır. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmanın aktif/kinetik savaş aşaması çok yakın bir geçmişte yaşanmıştır. Hayatını kaybedenlerin her iki taraftaki etkisi ve yaralıların toplumlardaki kalıcı etkisi hâlâ taze ve canlıdır. Savaş esirleri hâlâ her iki tarafta da bulunmaktadır ve bu da çok yakın ve taze bir çatışmanın güçlü bir hatırlatıcısı olarak işlev görmektedir. Aktif savaş aşaması uzak geçmişte kalan çatışmalarla başa çıkmanın teorik olarak nispeten daha kolay olduğunu söylemek mümkündür. Toplumlarda genel olarak yükselen duygular, her iki hükümet için de bir zorluk teşkil etmektedir; çünkü geniş halk kitleleri ve milliyetçi muhalefet siyaseti, barışa yönelik her türlü jesti 'şehitlere,' gazilere ve ülkenin 'milli davasına' bir 'ihamet' olarak etiketleyerek hükümetlere baskı yapmaya hazırdır. Çok sayıda insanın hayatını kaybettiği, daha fazlasının yaralandığı bir askeri çatışmaya ve otuz yıllık bir husumet geçmişine şahit olan liderler ve siyasetçiler için bile bu kolay değildir. Elitler, duygusal yüklerini aşmayı başarıp barışa yönelik mütevazı jestler yaptıklarında ise, geniş kamuoyunun baskısıyla ya da daha organize olmuş milliyetçi ve şahin siyasi muhalefetin protestolarıyla karşılaşmak zorundadırlar. Bakü ve Erivan, bu tür baskı ve beklentilerle kendilerince farklı şekillerde karşı karşıya kalmaktadır.

Dış 'Hami' ile İlişkilerdeki Uyumsuzluk

Küçük veya orta ölçekli ülkelerin, genellikle Soğuk Savaş'tan kalma, ancak büyük ölçüde Soğuk Savaş sonrası dönemde de devam eden bir 'büyük güç hamisi'ne sahip olması yaygın bir durumdur. Azerbaycan ve Ermenistan özelinde, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Moskova, eski Sovyetler Birliği'nin parçası olan yeni bağımsız ülkelerle olduğu gibi Azerbaycan ve Ermenistan'a karşı hami benzeri bir konuma sahip

Azerbaycan ile Ermenistan arasında varılacak bir çözüm ve barış durumunda Güney Kafkaslar bölgesinde ortaya çıkacak yeni statüko ve güç dengesi, en mütevazı varsayımla Türkiye, İran ve Rusya gibi bölgeye komşu ve müessir aktörleri yakından alakadar etmektedir.

olmuştur. Teorik olarak, iki çatışan tarafın aynı 'stratejik kamp'ın parçası olması durumunda, bir çatışmanın çözümü ya da bir barış anlaşmasına varılması daha kolay veya mümkün olabilir. Erivan'daki Paşinyan hükümetine kadar her iki ülkenin de Moskova'nın stratejik yürüngesinde yer aldığını ve Soğuk Savaş sonrası dönemde her iki başkent'in de stratejik yönelimi üzerinde Moskova'dan daha fazla etkisi olan başka bir dış aktör olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. On yıllarca ortak bir siyasi yapı, kurumlar, yönetici elitler, kadrolar ve hatta dil, Soğuk Savaş sonrası mekanizmalar ve ekonomik ilişkiler aracılığıyla da desteklenmiş ve Azerbaycan ile Ermenistan Moskova ile olan özel ilişkilerini korumuşlardır.

Ancak, Paşinyan'ın Ermenistan'ın stratejik yönelimini Moskova'dan uzaklaştırarak Brüksel ve Washington'a doğru değiştirdiğini iddia etmek de yanlış olmayacaktır. Bu değişim, Ermenistan'ın Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) çerçevesindeki Rusya'nın ülkedeki ağır askeri varlığını ve kurumsal bağlarını korumasına rağmen gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, Azerbaycan ve Ermenistan artık aynı büyük güç hamisinin liderliğinde ve kontrolünde olan aynı stratejik kampın parçası değillerdir. Kültürel ve kurumsal ortaklıklara sahip olmak, her iki ülkenin de Moskova ile eşit düzeyde stratejik ilişkilerini sürdürmesi durumunda, Moskova'nın aracılık ettiği ya da teşvik ettiği bir çözüm bulmalarını teorik olarak kolaylaştırabilirdi. Moskova ile Bakü arasındaki dostane siyasi ilişkiler devam etmekte, ancak Erivan'ın mevcut yaklaşımı kendisini Moskova'dan olabildiğince uzaklaştırmakta ve mümkünse Moskova'yı ya Washington ya da Brüksel ile değiştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan ve Ermenistan sadece çatışmalarına çözüm arayan iki taraf değil, aynı zamanda bir araya gelmesi hayli zor jeopolitik ve stratejik rakip kampların karşıt tarafları haline gelmiştir. Bakü ve Erivan'ın geleceğe dair vizyonları ve tasavvurları, bağlı oldukları stratejik ve jeopolitik kamplar arasındaki mesafe ile paralel olarak birbirinden kaçınılmaz bir şekilde uzaklaşmaktadır.

Sorunun Bölgesel ve Küresel Çıkarlar ve Kaygılarla İç İç Geçmişliği

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunun, iki ülkeyi aşan bölgesel ve küresel boyutlarının bulunması, çözüme ulaşmayı en fazla zorlaştıran unsurlarından başında gelmektedir. Azerbaycan ile Ermenistan arasında varılacak bir çözüm ve barış durumunda Güney Kafkaslar bölgesinde ortaya çıkacak yeni statüko ve güç dengesi, en mütevazı varsayımla Türkiye, İran ve Rusya gibi bölgeye komşu ve müessir aktörleri yakından alakadar etmektedir. Azerbaycan veçhesinden bir olmazsa olmaz olan Zengezur Koridoru'nun açılması, bu üç müessir aktör açısından çok farklı ihtimaller anlamına gelmektedir. Türkiye için Ermenistan 'doğal sınırına' takılmaksızın Türk dünyası ile fiziksel ve kesintisiz bir bağlantı anlamına gelen Zengezur Koridoru, İran için "Siyonist Koridor"⁵ şeklinde tanımlanacak kadar abartılı bir tehdit algısı; Rusya içinse açılmasının mümkün mertebe ertelenmesi, ertelenemediği noktada Rusya'nın müdahale ve istismarına açık bir mahiyette devreye alınması gereken bir 'koz' hükmündedir. Türkiye'nin Azerbaycan ile birlikte Zengezur Koridoru'nun açılmasından birinci derecede istifade edecek bir aktör olmasının bir sonucu olarak koridorun açılması yönünde irade ortaya koyması, içinden geçtiğimiz dönem itibarıyla birinci derecede İran, ikinci derecede ise Rusya'nın mukavemet ve engelleme çabalarıyla karşılaşmaktadır. Buradaki dönemsellik etkisi, Rusya'nın Ukrayna savaşı çerçevesinde hesaba katmakta olduğu hassas dengeler çerçevesinde Azerbaycan'a atfettiği önem ile Ortadoğu'da hayli yüksek olan gerilim kapsamında İran'ın yükselmiş olan İsrail'den tehdit ve güvensizlik algısı tarafından yaratılmaktadır. Bu sebeple içinden geçtiğimiz dönemde dönemsel olarak Zengezur Koridoru'nun açılmasına 'dışarıdan' mukavemetin liderliğini İran üstlenmiş durumdadır. Putin'in Bakü ziyareti sırasında önce kendisi sonra Dışişleri Bakanı sözcüsünün Zengezur Koridoru'nun açılmasına yönelik sıcak mesajlar vermesinin ardından İran'ın Rusya büyükelçisini dışişleri bakanlığına çağırması bu durumun en çarpıcı göstergelerinden biridir.⁶ Rusya, 2020 tarihli ateşkes antlaşması veya 'Üçlü Mutabakat' uyarınca Zengezur Koridoru kontrolünün kendi Federal Güvenlik Servisi'nde (FSB) olması gerektiği argümanı ve ısrarıyla Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki düzenlemede kendi varlığını ve konumunu garanti altına almak istemektedir. Bu ise Azerbaycan ile Ermenistan'ın ikili bir düzlemde meseleyi çözüme kavuşturmasını zorlaştırmaktadır. Ermenistan ile on yıllara dayanan husumet ile yakın bir geçmişte cereyan eden sıcak savaşın tesiriyle Ermenistan'a karşı duyulan derin güvensizlik sebebiyle FSB'nin Zengezur Koridoru'nu kontrol etmesi Azerbaycan için de daha tercih edilebilir görünmektedir. Bu noktada dahi Rusya'nın, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki

müzakerelerde Azerbaycan'ın Zengezur Koridoru'nu FSB'nin kontrol etmesini talep etmesi yönünde tazyik uyguluyor olması son derece muhtemeldir. Zira Paşinyan yönetiminde Rusya'nın Ermenistan'daki mevcut varlığına ilave olarak yeni bir Rus askeri varlığını kabul etmeme yönünde çok ciddi bir irade bulunmaktadır. Bu durumda Rusya'dan gelmekte olan FSB ısrarı, Zengezur Koridoru'nun 'açılma formülü' üzerindeki anlaşmazlık durumunu uzatmakta, bu haliyle de Rusya'nın çıkarlarına daha münasip düşmektedir.

İran ise benzer şekilde Ermenistan'ı çözüme yanaşmaması, daha özelde Zengezur Koridoru'nun açılmasına ne FSB'ne de başka bir formülle rıza göstermemesi yönünde şiddetli telkinlerde bulunmaktadır. Bu noktada da Ermenistan'ın FSB formülüne şiddetli itirazı ile başka formüllerde de 'mütekabiliyet' ısrarında İran'ın tazyiklerinin bulunması son derece muhtemeldir. İran, koridorun Azerbaycan tarafından aktif şekilde kullanılması halinde, Azerbaycan'ın mezkûr hat üzerinde etki ve etkinliğinin artmasına paralel olarak İran'ın kuzeyindeki Güney Azerbaycan'ı 'hareketlendirme' potansiyelinden endişe etmektedir. Dahası İran, Karabağ Savaşı sırasında billurlaşan Azerbaycan-İsrail yakın ilişkileri sayesinde mezkûr potansiyelin İsrail tarafından mutlak surette harekete geçirileceğine dair kuvvetli bir inanç ve tehdit

algısına sahiptir. Bu tehdit hiç hayata geçmeyecek dahi olsa İran, Azerbaycan ile Nahcivan, Türkiye ile Azerbaycan ve bütün Türk dünyası arasındaki fiziki irtibatındaki -Gürcistan haricinde- 'muhtaç olunan' konumunu kaybetmek istememektedir. Zengezur Koridoru'nun işler hale gelmesiyle birlikte İran, bu irtibatlardaki ihtiyaç duyulan konumunu kaybedecek, başta Türkiye ve Azerbaycan olmak üzere Türkiye ile Türk dünyası arasındaki irtibat ve iletişimde geleceğe dönük olarak potansiyel bir jeopolitik ve jeoekonomik 'koz' kaybedecektir. İran, milli çıkarlarını Türkiye ile Türk dünyasından bu ölçüde ayrı tahayyül ettiği ve ortak çıkar üzerinde buluşmayı tercih etmediği için gayretlerini Ermenistan'ın Azerbaycan ile çözüme varmaması üzerine yoğunlaştırmaktadır. İran'ın bu kapsamdaki en somut hamlesi ise Ermenistan'ı silahlandırarak askerî açıdan desteklemesidir.⁷ Bu ise kaçınılmaz şekilde bir taraftan

Bölgesel aktörlerin ötesinde Azerbaycan ile Ermenistan arasında varılacak bir barışın meydana getireceği bölgesel gerçeklik, ABD, Avrupa Birliği (AB) ve Çin gibi küresel aktörleri de yakından ilgilendirmektedir.

Ermenistan içerisindeki ‘rövanşist’ çevrelerin Azerbaycan’a karşı askeri teşebbüs ve provokasyon konusunda cesaretlenmesine yol açmakta, diğer taraftan da Azerbaycan’ın Ermenistan’ın niyetlerine dair kuşaklarını besleyerek bir silahlanma yarışı ile ‘güvenlik ikilemi’ni tetiklemektedir.

Bölgesel aktörlerin ötesinde Azerbaycan ile Ermenistan arasında varılacak bir barışın meydana getireceği bölgesel gerçeklik, ABD, Avrupa Birliği (AB) ve Çin gibi küresel aktörleri de yakından ilgilendirmektedir. Azerbaycan-Ermenistan barışının mümkün kılabilceği Avrupa-Asya eksenli bölgesel bağlantısallık, geniş Avrasya coğrafyasının stratejik ve jeopolitik açıdan nasıl şekilleneceğini de belirleme kapasitesine sahiptir. Güney Kafkaslarda bağlantısallık üzerinden bir bütünleşmenin gerçekleşmesi, bunun da Orta Koridor üzerinden Kuşak ve Yol Projesi (KYP)’ne bağlanma ihtimali, ABD ile Çin arasındaki büyük güç rekabetinde Güney Kafkasların, dolayısıyla da Azerbaycan-Ermenistan barışının kilit önemini göstermektedir. Güney Kafkaslar ile Orta Asya’nın bölgesel bütünlüğü, iki bölgenin birlikte Avrupa ile bağlantısallığının tesis edilmesi AB’nin “Küresel Geçit” (İng. Global Gateway) bölgesel bağlantısallık projesinin de merkezini teşkil etmektedir. AB’nin aynı coğrafya üzerinden Çin’in KYP ile stratejik rekabeti Güney Kafkaslardaki barış ihtimalinin küresel güçler arasındaki stratejik ve jeopolitik rekabet açısından taşıdığı hayati önemi göstermektedir. Bu da kaçınılmaz olarak küresel güçlerin her birinin eş zamanlı olarak Azerbaycan-Ermenistan

çözüm veya barış sürecine yakın ilgisini ve muhtemelen müdahalesini beraberinde getirmektedir.

Bölgesel ve Bölge-Dışı Dış Aktörlerin Bozucu Etkisi

Rusya ve İran gibi bölgeye komşu ve bölge üzerinde tesiri bulunan aktörler, farklı öncelik ve gerekçelerle ve ellerindeki enstrümanlarla zaten Azerbaycan-Ermenistan arasında varılacak bir anlaşmayı engellemeye çalışmaktadırlar. Zengezur Koridoru’nun açılmasına kategorik muhalefetinden ötürü Rusya’dan daha fazla ön plana çıkmakta olan İran’ın bozucu etkisinin en mücessem göstergesi elbette Ermenistan’a yaptığı silah yardımdır.⁸ İran’ın Ermenistan’a askeri alandaki desteğinin yalnızca silah yardımı şeklinde olmadığı da hatırlanmalıdır.⁹

Rusya ve İran gibi bölgeye komşu dış aktörlerin yanı sıra bölge-dışı dış aktörlerin de Ermenistan’a verdiği askeri destek ve diğer faaliyetleri, taraflar arasında güvenin tesis edilmesi ve barışa ulaşılması üzerinde son derece bozucu ve tahrip edici bir etki oluşturmaktadır. Bu faaliyetlerin başını özellikle Fransa ve Hindistan’ın çektiği görülmektedir. Hindistan’ın, çatışmanın geçmişi göz önünde bulundurulduğunda dış aktörler arasında nispeten en ‘ilgisiz’ ve ‘nevezuhur’ aktör olmakla beraber,

Ermenistan'a silah yardımı konusunda en fazla öne çıkan aktörlerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Hindistan'ın Ermenistan'a yaptığı silah sevkiyatlarını İran üzerinden yaptığı¹⁰ bilinmekte ve bu eylemi, Fransa ve İran'la birlikte muhtemel bir çözümü baltalayıcı, Ermenistan'ı askeri açıdan daha özgüvenli hale getirmek suretiyle gerginliği tırmandıracak maceralara teşvik edici mahiyette olduğu görülmektedir. Her üç aktör de Ermenistan'ı daha fazla silahlandırma davranışında, Ermenistan'ın 'Azerbaycan saldırganlığına' karşı 'kendisini savunabilmesi' gereği argümanını dile getirmektedir.¹¹

Fransa'nın Ermenistan'a askeri desteğinde başka aktörler ile jeopolitik rekabet dinamikleri ve çatışma üzerinde uzun yıllar sahip olduğu nüfuzu muhafaza etme kaygıları dikkat çekmektedir. Karabağ'ın özgürleştirilmesiyle birlikte kadük hale gelen Minsk Grubu ve onun üzerinden 'anlamsız' bir aktöre dönüşen Fransa, agresif şekilde Ermenistan'ı destekleme ve çoğu zaman 'kışkırtmaya' varan hamlelere girişmekte, bu şekilde çatışma çerçevesindeki eski 'anlamına'

Rusya ve İran gibi bölgeye komşu dış aktörlerin yanı sıra bölge-dışı dış aktörlerin de Ermenistan'a verdiği askeri destek ve diğer faaliyetleri, taraflar arasında güvenin tesis edilmesi ve barışa ulaşılması üzerinde son derece bozucu ve tahrip edici bir etki oluşturmaktadır. Bu faaliyetlerin başını özellikle Fransa ve Hindistan'ın çektiği görülmektedir.

ve konumuna geri dönmek istemektedir. Ayrıca Rusya'nın Sahel bölgesinde Fransa karşıtı darbeler sonucu artan nüfuzu sebebiyle Fransa Rusya'nın 'arka bahçesi' olarak görülen eski Sovyet coğrafyasında –ki Güney Kafkaslar bu açıdan çok önemli görülüyor– Rusya aleyhine nüfuz ve mevzi kazanmaya çabalamaktadır.¹² Benzer şekilde Fransa, Paşinyan yönetiminde Rusya'ya mesafeli bir politika izleyen Ermenistan'da Rusya'nın eski konumunu ikame etme, yani Ermenistan'ın birincil 'hami' olma 'fırsatı'na değerlendirmeye çalışmaktadır.

Yine ABD'nin muhtemel bir çözüme yakın ilgisini, Güney Kafkaslarda varılması muhtemel bir çözümün mahiyetine yön verme çabası ve Paşinyan iktidarında Ermenistan'ın Rusya ekseninden uzaklaştırılıp Batı ekseninde konumlandırılması amaçlarıyla açıklamak mümkündür. Bahse konu dış aktörlerin hepsinin Ermenistan'a askeri desteklerinin arkasında kendi ulusal ve jeopolitik çıkarlarının olduğu, dolayısıyla bu uğurda bazılarının çatışmanın yeniden çıkmasını çıkarlarına aykırı görmediği, bazılarının ise doğrudan çıkarını çatışmanın yenilenmesi veya barışın engellenmesi üzerine kurulu olduğu anlaşılmaktadır.

Muhtemel Çözüm/Bariş Yolunda Geçmiş-Gelecek Çatışması

Azerbaycan-Ermenistan arasında muhtemel çözüm veya nihai barışa giden yoldaki mevcut çabaların çerçevesi, Azerbaycan zaviyesinden bakıldığında yapısal bir eksiklik arz etmektedir. 'Barış' söylemi ve ajandası, tarafları geçmişe atıf yapmamaya, geçmiş acı ve mağduriyetleri vurgulamamaya teşvik etmektedir. Aksi bir yaklaşım, 'barış ruhuna' aykırı düşmekte ve yapıcı olmayan bir yaklaşım olarak mahkûm edilmektedir. Bu ise çözüm veya barış hususunda Azerbaycan tarafının mutmain olmamasını, barışa istekli yaklaşamamasını beraberinde getirmektedir. Çatışmanın kökeninde on yıllar boyunca Ermenistan tarafının işgal ve hak ihlalleri bulunduğuna göre Azerbaycan tarafında adil bir barış, ancak

Bu sebeple diaspora başta ABD ve Fransa gibi siyasi kararlarında etkili olabildiği aktörleri yönlendirmek suretiyle Azerbaycan-Ermenistan barışını baltalayıcı faaliyetler yürütmektedir. Ermenistan içinde Paşinyan karşıtı muhalefeti mobilize ederek, Paşinyan iktidarının çözüme yönelik bütün hamlelerini ihanetle suçlayan bir söylem ve eylemin inşasında rol almaktadır. Batılı kamuoylarında da Azerbaycan'ın 'şeytanlaştırıldığı' tasvir ve sunumlarda da diasporalar başat bir rol oynamaktadır.

Ermenistan'ın geçmiş suçlarından dolayı hesap ve bedel ödediği bir formatta gerçekleşirse tatmin edici olacak, gerçek anlamda bir çözüm veya barış olarak telakki edilecektir. Paşinyan iktidarı, geçmiş Ermeni işgal ve suçlarının failleriyle arasına koyduğu mesafe ve siyaseten onlarla bulundukları karşıt kamplar vesilesiyle Ermenistan'ın geçmiş işgal ve ihlallerden sorumlu tutulabilecek yapısını redd-i miras etmektedir. Bu da Azerbaycan tarafının, bugün barış görüşmeleri sırasında muhatabı olan Paşinyan iktidarı ve kadrolarından hakkıyla geçmişin 'hesabını sormadığı' bir düzlem yaratmaktadır.

Paşinyan İktidarının Kendisini Soyutlayamadığı Ermenistan Bagajı/Mirası

Bir önceki başlıkla çok yakından irtibatlı olan diğer bir dinamik ise Paşinyan iktidarının çözüme veya barışa yönelik geçmiş iktidarların tamamından daha müspet bir yaklaşıma sahip olmasına karşın, geçmiş iktidarların bagajından/mirasından soyutlanmasının zorluğudur. Ermenistan iç siyasetindeki dinamikler çerçevesinde, Ermenistan'ın işgal ve ihlallerinin doğrudan failleri ve onların uzantıları ile Paşinyan arasında siyasi bir 'kan davası'ndan söz etmek mümkündür. Paşinyan ve kadrolarının Karabağ'ın işgalinde tarihi mesuliyet taşıyıp taşımadığı hayli tartışmalı bir konudur. Ancak, Azerbaycan tarafı mevcut barış görüşmelerini şu an itibarıyla Ermenistan'ı yönetmekte olan Paşinyan iktidarı ile yürütmektedir. Dolayısıyla, burada varılacak olan barış Paşinyan'ın şahsıyla değil, Ermenistan ile varılacak bir barış; varılan barıştan elde edilecek faydalar da Paşinyan'ın şahsen değil, Ermenistan'ın ülke olarak istifade edeceği faydalar olacaktır. Otuz yılı aşkın işgal ve ihlalleri çok

yakın bir geçmişte güç kullanmak suretiyle sonlandırmış olan Azerbaycan tarafı, barış yoluyla çok yakın bir geçmişe kadar hasmı olan ülkeyi mükâfatlandırmak istememektedir. Bu da Azerbaycan tarafının Ermenistan ile varılacak bir çözüm ve barış yolundaki müzakerelere istekli bir şekilde yaklaşmasını engelleyen duygusal bariyeri güçlendirmektedir.

Azerbaycan'ın Menfi ve 'Mütecaviz' Şekilde Tasviri ve Sunumu

Geçmişte de çok farklı olmamakla beraber özellikle Karabağ'ın özgürleştirilmesinden bu yana başta Avrupa menşeli neşriyat ve medya organları olmak üzere bütün Batılı mecralarda Azerbaycan'ı "mütecaviz," "saldırgan," "barış istemeyen," "zalim" vs. imajlarla tasvir ve tavsif eden yayınlarda bir artış gözlemlenmektedir.¹³ Bahse konu yayınlarda sürekli şekilde Azerbaycan'ın barış istemeyen taraf olduğu vurgulanmakta, 'barışı istemiyor' olması Azerbaycan'ın planladığı 'yeni bir askeri işgal' niyetleriyle eşlenmektedir. Bu haksız tasvir ve söylem, Batılı aktörler arasında çatışmaya dair söz söyleyen, pozisyon belirten, bir şekilde soruna müdahil olmaya çalışan aktörlerin tamamına karşı Azerbaycan tarafında doğal bir güvensizlik hissi oluşturmaktadır. Azerbaycan'a dair kategorik önyargıları hatta husumetleri bulunan Batılı aktörlerin varlığı pek çok diğer Batılı aktörün de 'tarafsızlık' potansiyelini ve iddiasını sorgulatmaktadır. Bu da Azerbaycan tarafında, Ermenistan ile barışı salık veren, tarafları barış yönünde teşvik edici açıklamalarda bulunan bütün Batılı aktörlerin niyetleri ve teşebbüsleri konusunda ciddi bir şüpheye yol açmaktadır.

Diaspora

Bölge-dışı dış aktörlerin bozucu etkisine dair başlık altında yer verilmemekle beraber, özellikle ABD ve Fransa söz konusu olduğunda, bu ülkelerin bölge ve çözüm umutlarına dair bozucu etkilerindeki şüphesiz en büyük amil, bünyelerindeki güçlü Ermeni diasporalarının aktif çabalarıdır. Yüz yılı aşkın bir süredir yaratmış oldukları 'soykırım endüstrisi,' başta ABD ve Fransa olmak üzere Ermeni diasporalarının bizatihi varlık sebebine dönüşmüş durumdadır. Bu varlık sebebini ve bir bütün olarak Ermeni milletinin "mağduriyeti" anlatısını devamlı kılmanın yolu ise Ermenistan'ın şimdiye kadar olduğu üzere Güney Kafkaslarda komşularıyla ve dolayısıyla bölgesiyle çatışma halinde olan, komşularına karşı dış bir hamî tehdit unsuru olarak harekete geçiren bir ülke olarak devam etmesi gerekmektedir. Azerbaycan-Ermenistan barışı, Ermenistan'ın bölgesinde ve komşularının toprakları üzerinde iddialarını bitirecektir. Komşularıyla savaşıma ve topraklarında hak iddia etme

davranışından vazgeçmiş bir Ermenistan'ın dış bir haminin yardımını talep etmesi için de gerekçe kalmayacaktır. Dolayısıyla, bütün bu ihtimaller Ermenistan'ın bölgesindeki komşularıyla barışçıl ve uyumlu ilişkiler kurduğu bir ilişki şeklini ifade etmektedir. Bu ise diasporanın Ermenistan üzerinden istismar edebileceği, aktörleşebileceği, Ermenistan iç ve dış siyasetinde etkili ve söz sahibi olabileceği bir zemini ortadan kaldırmaktadır. Bu sebeple diaspora başta ABD ve Fransa gibi siyasi kararlarında etkili olabildiği aktörleri yönlendirmek suretiyle Azerbaycan-Ermenistan barışını baltalayıcı faaliyetler yürütmektedir. Ermenistan içinde Paşinyan karşıtı muhalefeti mobilize ederek, Paşinyan iktidarının çözüme yönelik bütün hamlelerini ihanetle suçlayan bir söylem ve eylemin inşasında rol almaktadır. Batılı kamuoylarında da Azerbaycan'ın 'şeytanlaştırdığı' tasvir ve sunumlarda da diasporalar başat bir rol oynamaktadır.

Sonuç

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki barış süreci hem tarihi hem de güncel ciddi meydan okumalarla karşı karşıyadır. Bu meydan okumaların merkezinde iki millet arasındaki derin güven bunalımı bulunmaktadır. Sınır hattının belli bölümlerinin tayin edilmesi ve bazı köylerin Azerbaycan'a iadesinde olduğu gibi birtakım mütevazı güven artırıcı tedbirler uygulanmış olmakla beraber özellikle resmi seviyedeki karşılıklı güvensizlik ciddi bir engel oluşturmaya devam etmektedir. Bahse konu güven bunalımını artıran başka bir unsur da Paşinyan yönetiminde Ermenistan'ın jeopolitik ittifaklarını değiştirme, Rusya'dan uzaklaşıp Batıya yakınlaşma çabalarıdır. Azerbaycan bu öngörülemezliği şüpheyle izlemekte, Ermenistan'ın eski ittifak yapısına dönüp çatışma başlatma ve barış sürecini sekteye uğratma ihtimallerinden çekinmektedir.

Yakın bir geçmişte gerçekleşmiş olan savaşın duygusal etkileri hem hükümetleri hem de toplumları halen tesiri altında tutarak anlamlı bir yakınlaşma ve diyalogu zorlaştırmaktadır. Milliyetçi hisler, savaş esirlerinin varlığı dâhil çatışmaya dair kolektif hafıza meydan okumalarını güçlendirmektedir. Hükümetler, barış sürecinde atılan her adımı "ihanet"le suçlamaya hazır muhalefetler sebebiyle içerde baskı altındadırlar.

Azerbaycan-Ermenistan arasında ayrışan jeopolitik hizalanmalar başka bir zorluk oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın Rusya ile yakınlığına karşılık Ermenistan'ın giderek artan ölçüde Batıya yaklaşması iki taraf arasındaki stratejik mesafeyi açmıştır. Birbiriyle mücadele halindeki pek çok gücün sürece müdahalesi ve çatışan çıkarları süreci karmaşıktırmıştır.

Çatışmanın daha geniş bölgesel ve küresel boyutları da başka zorluklar yaratmaktadır. İran ve Rusya gibi bölgesel aktörlerin sürecin sonucuna dair kendi kaygı ve çıkarlarıyla sürece müdahil olmaları, Azerbaycan ve Ermenistan'ın ikili bir düzlemde bağımsız bir çözüme ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Zengezur Koridoru, birbiriyle çatışan çıkarların merkezinde bulunmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan Türk Dünyası ile daha güçlü ve kesintisiz bir irtibat için Zengezur Koridorunun açılmasını arzu ederken İran ile Rusya bunun kendi jeopolitik nüfuzları için doğuracağı sakıncalı sonuçlardan endişe etmektedir. Bu şekilde bölgesel dinamikler sürdürülebilir bir barışa uzanan yolu yalnızca şekillendirmekle kalmayıp bu yolu bozan bir etki de yaratmaktadır.

Sonuç olarak Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki barış süreci bir dizi engelleyici faktör tarafından menfi yönde etkilenmektedir. İki ülke arasında kökeni derinlere inen güven bunalımı, savaşın duygusal maliyeti, ayrışan jeopolitik hizalanmalar, bölgesel güç mücadeleleri, dış aktörler ve diasporaların yıkıcı etkisi bu engelleyici faktörler arasında sayılabilir.

Sonnotlar

- 1 Elena Teslova, "Armenia, Azerbaijan sign regulation on joint work of border delimitation commissions", *AA*, 30 August 2024.
- 2 "Armenia returns four border villages to Azerbaijan as part of deal", *Al Jazeera*, 24 May 2024.
- 3 "İlham Aliyev attended opening of new residential complex in Jabrayil", *President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev*, 4 October 2024.
- 4 "Paşinyan 'hezimət halayı' ile gündemde", *TRT Haber*, 27 Ekim 2020.
- 5 "Iran does not allow establishment of Zangezur Corridor", *Tehran Times*, 9 Eylül 2024.
- 6 "Iran summons Russian ambassador over support for Zangezur corridor", *bne Intellineus*, 3 Eylül 2024.
- 7 Negar Mojtahedi, "Iran and Armenia sign secret \$ 500 million

arms deal", *Iran International*, 24 Temmuz 2024.

- 8 Negar Mojtahedi, "Iran and Armenia sign secret \$ 500 million arms deal", *Iran International*, 24 Temmuz 2024.
- 9 Mehmet Kılıç, "Geopolitics over religion in Iran-Armenia alliance", *Daily Sabah*, 17 Eylül 2024.
- 10 "India supplies arms to Armenia via Iran corridor", *The Economic Times*, 28 Temmuz 2023.
- 11 Hriday Sarma, "France-Armenia-India: Forging a Euro-Asia Strategic Alliance", *The Geopolitics*, 14 Şubat 2024.
- 12 Laura Kayali ve Gabriel Gavin, "Liberté, égalité, and military hardware: France sets its sights on Russia's former allies", *Politico*, 3 Kasım 2023.
- 13 Bkz. Simon Maghakyan, "Azerbaijan Could Invade Armenia. The U.S. Must Intervene", *TIME*, 24 Ekim 2023.